

najlepši, da najbolje čuvaju stoku, da su najbolje zanatlije, ali da "ne biraju sredstva da se dohvate onoga što je u Srbina lepo", a kad im se učini da imaju dosta za život »oni su mirni, dobri susedi, pa čak i pouzdani prijatelji«, da su »zdravi i žilavi«, »ne govore mnogo ali se dosta hvale; ponositi su i sujetni" (Hadži-Vasiljević, 1909). Naglašavao je njihovu umerenost, tvrdio da sem kafe ništa ne piju, da se hrane bolje od Srba, kao i da više od njih paze na čistoću i zdravlje, da su lepi, a "ženskinje im mahom nije lepo", da ima i lepog ženskog sveta ali da je "ta lepota došla od ukrštanja arnautske i srpske rase pomuhameđivanjem lepih srpskih devojaka" jer, kako kaže, "zna se da su Arnauti uvek grabili za se i odvodili najviše lepe srpske devojke". Tvrdio je da su gostoljubivi, tihi i pristojni, trezveni i bistri, ali i lukavi i zavidljivi (Hadži-Vasiljević, 1913). Stojan Novaković je opisivao svoj susret sa Albancima na sledeći način: "Ljudi okošti, suhonjavi, zdravi i krepki kao kremen. Da vam oko i pamet stanu pred onim što u čovečanskom soju daju ove gore. Proizvod im je isto tako divan i čvrst kao što su one same". Tvrdio je, ipak, da se može zaplakati kad se pomisli na »divljinu tih ljudi«, »jer su to oni što sretnu i stignu Srbina seljaka, i otmu mu sve što ima, pa često ga i sa životom rastave" (Novaković, 1906). I Jaša Tomić im je priznavao ratničke kvalitete i navodio "da su neobično vešti ratnici i o njima se može sve kazati, samo ne da su kukavice", priznavao im je da "ne udaraju mučki na ženu", kao i da su gostoljubivi: "Arnauti će se zatvoriti u svoju kulu u boriti se, on će ubiti iz zasede, ali kad primi gosta u svoju kuću on ga neće ubiti, no će ga braniti do poslednje kapi krvi" (Jaša Tomić, 1913).

Iako je smatrao da nisu za državu, i Oraovac je priznavao Albancima da su starosedeooci Balkana, da su bili "među kulturnim i manje više naprednim i civilizovanim narodima", da su "zdrav, duhovit i bistar narod", pa se čudio "kako na njih nije mogla uticati kultura i napredak tolikih naroda sa kojima su neprekidno u dodir dolazili" (Oraovac, 1913), dok je Dragiša Vasić, poredeći Bugare i Albance, Albancima davao prednost tvrdeći da su u odnosu na Bugare "beskrajno pošten i humani", što je sasvim razumljivo kada se zna da je knjigu pisao o Bugarima (Vasić, 1919).

Posle stvaranja jugoslovenske države interes za Albance je naglo opao. O njima se pisalo samo uzgred, sa negativnom konotacijom, naravno, ali oni više nisu bili glavni predmet interesovanja ni glavni "neprijatelji". "Rezultat ove albanske penetracije u naše krajeve, naposljetku, bio je taj, da se u srcu našeg etničkog masiva, na Jugu, našao jedan sasvim nama stran elemenat koji je težio našem istrebljenju" (Mitrinović, 1939). To mesto zauzeli su Hrvati i istisnuli prvo Bugare, a onda i Albance.

"Lobanje i rujno vino".

"Srbima se natura težnja da potčine Bugare ne samo hegemonički nego i da ih baš ponište ili barem potlače same bugarske nacionalnosti. Ima Srba čija se fantazija doista rado bavi mišlju o vaskršaju Dušanove carevine, dakle, o prisajedinjenju Bugarske Srbiji kao dela celini. Misлити u jedno i isto vreme o sopstvenom oslobođenju i o tlačenju drugog to je nekako i neprirodno, i ako je moguće za glave što u času misle o devedeset i devet stvari, za narod je to posve nemoguće. Na Balkanskom poluostrvu ima mesta i za Srbe, i za Bugare i za Turke, ali samo pod zastavom slobode svih ili nijednoga" (Žujović, 1868).

"I kad tko danas napiše: 'Hrvat je besvesno slušao missu, a živio po predanju svojih otaca' i koji dalje napiše 'da viši stalež hrvatski postane masa hrvatska i ostala masa slovenska vulgus tj. svetina – bugari tj. rabotnici', i kad taj isti dalje i nekoliko puta napiše 'da reč Blgarin označava zasebnu narodnost, a reč Bugarin dolazi od vulgus – svetina, podjarmljeni, izmećari, raja' – onda se za takvog umnika danas kaže, da je pravi bugarin, i svaki ima (prava) reći takom piscu, da je pravi Panta, pravi bugarin, reći mu i doviknuti: 'Id' odatle crni Bugarine'" (Rugarac, 1885).

"I ako potlačen, kao radan, štedljiv, i mnogobrojan narod, Bugari su još toga doba imali svoju već mnogobrojnu narodnu inteligenciju, koja je skoro sva živela u narodu, i s njime delila dobro i zlo. I po krvi, i po veri, i po položaju, i po sudbini, koju smo preživeli mi i Bugari bili smo upućeni jedni na druge" (M. S. Piroćanac, 1895).

Nekada dominantan, neprijateljski stav prema Bugarima danas je potpuno nestao. Razloge treba tražiti u odsustvu važnijih dodirnih tačaka u političkom i društvenom životu i odsustvu tenzija oko granica, uglavnom obostrano prihvaćenih (što ne znači da se u budućnosti ne mogu javiti novi/stari sukobi, bilo oko danas nezavisne Makedonije, bilo oko delova jedne ili druge državne teritorije), kao i u pojavi akutnijih "neprijatelja" koji su već pre više decenija udaljili Bugare i sklonili ih iz vidokruga. Dok su krajem 19. i početkom 20. veka, kada još nisu bile teritorijalno definitivno uobličene države i još se nije znalo koji stepen veličine će jedna ili druga moći da ostvare, Bugari uz Albance doživljavani kao najveći srpski »neprijatelji«, danas se, budući da je pažnja usmerena isključivo na zapad i jugozapad, a ne više na istok i jug, Bugari doživljavaju kao relativno udaljen sused sa kojim nema većih trzavica, ali koji se mnogo ni ne primećuje niti se o njemu razmišlja. Samo se kao atavizam stare netrpeljivosti, više površno, može čuti "karakteristika" Bugarina koji "zabija nož u leđa", ali nekih uobličениh predstava (bilo pozitivnih ili negativnih) o njima nema. Pre se može reći da preovlađuju nepoznavanje i ravnodušnost, otprilike onakva kakva je postojala prema Hrvatima sredinom 19. veka. Čak ni činjenica da spadaju u Južne Slovence i da su pravoslavni ne utiče na stvaranje neke naročite bliskosti. A kako je bugarska manjina u Srbiji potpuno neprimetna, Bugarin, Finac ili Portugalac danas su u javnom mnjenju podjednako udaljeni.

Nekada je bilo sasvim drugačije. Bugari su bili primarni "neprijatelji", često veći i od Albanaca, a u dugom vremenskom periodu, sve do stvaranja Jugoslavije, Hrvati im nisu bili ni blizu po izazivanju netrpeljivosti. Naprotiv, smatralo se da su Srbima "bili prijatelji u dugom toku državnoga im života Rumuni, Mađari, da Hrvate i ne spominjeno, jer i ti su bili negda dobra braća; no o Bugarima ni reč" (Ignjatović, 1885). U kontroverznoj slici koju su stvarali srpski intelektualci,